

III. ФІЛОСОФІЯ І СУМІЖНІ СФЕРИ ДУХОВНОЇ ДІЙНОСТІ

УДК 215

А.С. Глушак, Г.В. Пирог*

Севастопольський військово-морський інститут

*Севастопольський інститут післядипломної освіти

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА РІВНІ

© Глушак А.С., Пирог Г.В., 2003

Розглянуто ціннісний аспект релігійної системи, запропонований системний підхід для аналізу феномену релігійних цінностей. Аналізується функціонування релігійних цінностей на різних рівнях життєдіяльності людини: особистості, суспільства і культури.

This article deals with valuable aspect of religious system. The system approach is proposed for analysis of religious values phenomenon. Functioning of religious values on various levels of man's vital activity such as personality, society and culture is also analysed in the article.

У теперішній час при дослідженні значення релігії в громадському житті постає проблема виділення і вивчення *аксіологічних засад релігії*, а саме, яку роль відіграють *релігійні цінності* для індивіда та суспільства, яким чином релігійні цінності співвідносяться між собою, які зміни в релігійній структурі цінностей відбуваються. Основи дослідження цієї проблеми були закладені Е. Дюркгеймом в його знаменитій праці “Елементарні форми релігійного життя. Тотемічна система в Австралії” та Т. Парсонсом в його статті “Сучасний погляд на дюркгеймову теорію релігії”. Але самі релігійні цінності не були у них предметом самостійного наукового вивчення, а розглядалися лише як компонент релігійної системи. Мета цієї статті полягає в дослідженні релігійних цінностей на різних рівнях життєдіяльності людини. Вперше робиться спроба довести, що *релігія являє собою аксіологічну систему*, виступає своєрідною “*матрицею*” цінностей. Розглядаються різноманітні аспекти аксіологічної релігійної системи, зокрема, суспільний та індивідуальний, етичний, пізнавальний та естетичний. Зроблена спроба провести *поділ релігійних цінностей на групи*. Практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що розуміння ціннісної системи релігії дає можливість визначити *функції релігійних цінностей* та пояснити соціальні наслідки релігійної орієнтації в сучасному українському суспільстві.

Нині все частіше наукове дослідження релігійного феномену взагалі і релігійних цінностей зокрема порушує питання про виділення та вивчення аксіологічних підвалин релігії, акцентує свою увагу на тому, яку роль мають відігравати релігійні цінності для індивіда, для суспільства, яким чином релігійні цінності співвідносяться між собою, які відбуваються зміни в релігійній структурі цінностей тощо. Тільки зрозумівши ціннісну систему релігії, можна пояснити соціальні наслідки релігійної орієнтації. Єдність психічного життя людини, її взаємодія з навколишнім світом забезпечується складною особистісною структурою цінностей, що увесь спектр ставлень людини до дійсності. Ієрархія цінностей відбиває в собі ієрархію потреб людини. Відповідно релігійні цінності є

сукупністю ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого. Релігія відіграє роль інтегратора цінностей, де інтегруючим початком виступає віра в надприродне, божественне.

Як відомо, основу системного дослідження релігійних цінностей заклав Т. Парсонс у теорії “структурного функціоналізму”, розглядаючи релігію як структурну, символічно значущу систему, у якій (і за допомогою якої) орієнтуються і направляються соціум і особистість. Він зараховує релігію до явищ культури і включає її в точку зіткнення трьох життєвих систем людини: особистості, суспільства і культури. Релігія є на зіткненні цих систем. Через релігію цінності культури впроваджуються в суспільство, і сприйняті ним, засвоюються вже окремою людиною.

Розглянемо, як Т. Парсонс розумів роль релігії на рівні особистісної системи, що дозволить визначити початки шляху розвитку релігійної поведінки людини і її індивідуальної релігійної ціннісної орієнтації. У людській поведінці існує чимало суто біологічного. Воно не визначається генетично детермінованими інстинктами, і тому є більш пластичним, має свободу вибору на основі запропонованих культурою зразків поведінки. Це, безперечно, величезна перевага порівняно з тваринами, але вона має і зворотний бік: дитина безпомічна, нею не керують інстинкти, вона повинна навчитися володіти своїм тілом, контролювати емоції і спрямовувати свої дії. Для продовження людського роду необхідний соціальний порядок. Дитина потребує керівництва, певного покажчика, котрий містив би не тільки інструкції щодо поведінки у відповідній ситуації, а й прищеплював би здатність до узагальнення, виділення типів ситуацій, де можна застосовувати випадково знайдені зразки поведінки. Такі взірці поведінки багатьох людей виробляються в умовах конкретного суспільства і становлять своєрідний каркас, у якому індивід усвідомить себе як особистість і своє ставлення до інших людей. Такі зразки запобігають хаосу, зумовленого відсутністю обмеження дій, установлюють їх напрямок, визначають їх зміст і можливі наслідки. Здатність узагальнювати реалізується в створенні зразків поведінки у повсякденному житті, а також у загальному контексті людського життя, що вписаний в межі світобудови.

Отже, кожний індивід живе в трьох світах і в кожному з них функціонує в специфічному образі: у природному середовищі як біологічний організм; у світі повсякденного життя, створюючи орієнтири і зразки поведінки, котрі допомагають зрозуміти індивіду зміст його існування; і нарешті – в ідеальному світі, що включає зразки, які виходять за межі повсякденної реальності. Релігія відбиває прагнення зв'язати ці три світи в одне осмислене ціле. Отже, структурний функціоналізм розглядає релігію, насамперед, як вирішення кінцевих, граничних проблем людського існування, як систему, що інтегрує в єдиний значеннєвий простір життя людини.

Парсонс також розглядає роль релігії і її значення на рівні соціальної системи, ідучи за Дюркгеймом стосовно того, що в примітивній релігії об'єктом поклоніння є виражена в релігійному символі сама соціальна спільність. Усе це, за словами Парсонса, формує перший рівень співвіднесеності релігії із соціальністю. Тварина-тотем і клан – одне і теж. Найчастіше члени клану в релігійних діях відчують себе міфічними символічними істотами, дії яких вони відтворюють у своїх ритуалах. Релігія тут виступає як ритуальний символізм із соціальним змістом. Другий рівень співвіднесеності релігії із соціальним визначається тим, що релігійний ритуал формує і зміцнює солідарність: спільна віра об'єднує тих, хто її поділяє. Спільна віра утворює, за Дюркгеймом, моральну спільність

(мовою сучасних понять її називають церквою. Така спільність є споконвічно релігійною і в той же час творить світську соціальну систему. Хоча конкретні форми релігійної організації в різних суспільствах неоднакові, важливим є та обставина, що завжди, в усіх випадках релігія означає певний тип спільності – групу людей, що поділяють спільні вірування і зразки поведінки. Т. Парсонс припускає, що в “Елементарних формах релігійного життя” Дюркгейм виділяє велику тріаду основних принципів систем людської дії: релігійний, моральний і когнітивний компоненти. Ці компоненти в його інтерпретації складають три первинних центри культурної системи: конструктивну символізацію, морально-ціннісну символізацію і когнітивну символізацію. До цих трьох Т. Парсонс додає четверту – експресивну символізацію, яку він пов’язує з категорією афекту і розглядає як узагальнений засіб взаємообміну в соціальній системі. Ця четверта символізація виявляється дуже важливою в аналізі релігійного ритуалу. Єдність цих категорій на різних рівнях дає можливість зрозуміти, як релігія визначає мотивацію людських дій, пов’язує їх не тільки з обставинами повсякденного життя індивіда, й “трансцендує” їх – з’єднує з космічним порядком. Тільки тому релігійні інститути можуть видавати санкції і заборони, протидіяти поведінці, яка становить небезпеку і для конкретної соціальної спільності, і для існування самого роду людського. Керівництво з боку релігійних інститутів часто набуває настільки великої сили, що пересилує імпульси інших соціальних інститутів і навіть – суспільства, не кажучи вже про індивідуальні устремління.

За Т. Парсонсом, в організації релігії головним є культурний елемент: входячи до системи підтримки зразків, такий елемент наголошує на цінностях, утворює релігійний компонент культури. Світська культура також впливає на цінності – через мистецтво, викладання гуманітарних наук і наукові дослідження. Але співвіднесення з цінностями культурної системи стабілізує соціальний порядок недостатньо: ще залишаються проблеми, пов’язані з ранньою, передчасною смертю, незаслуженим стражданням, втратою сенсу життя. Тому легітимізація повинна відбуватися на новому, більш високому рівні, який виходить взагалі за межі соціальної діяльності і утворює сферу “кінцевої реальності”. Зв’язок між цими галузями – соціальною і культурною реальністю, – з одного боку, і “кінцевою реальністю”, з іншого, здійснює релігія. Такий зв’язок виявляється у відповідях, до яких приходять людина з найбільш значущих проблем.

Релігія, отже, є людським феноменом, об’єднуючи культурну, соціальну й особистісну системи в осмислене ціле. З позицій “структурного функціоналізму” релігія має такі функціонально важливі компоненти:

- 1) спільність віруючих, які поділяють
- 2) загальні вірування, міфи, які інтерпретують абстрактні цінності культури стосовно до конкретних умов існування даної соціальної спільності завдяки
- 3) ритуальній поведінці, яка припускає особисту участь, наскільки вона можлива, у
- 4) прилученні до загальних символів, які позначають реальність, відмінну від реальності повсякденного життя.

Системний підхід Т. Парсонса дозволяє припустити: будь-яка релігія (і християнство зокрема) є аксіологічною системою, своєрідною “матрицею” цінностей, що найбільше “накладається” на індивідуальну багаторівневу психічну структуру людини, наповнюючи її відповідни змістом. Ціннісна структура особистості стосовно психологічних досліджень містить у собі декілька рівнів; вони, рівні, утворюють єдиний континуум, його крайніми

сторонами є, з одного боку, узвичаєні, загальні для соціуму цінності і, з іншого, – несвідомі, індивідуальні оцінювальні еталони, обумовлені самооцінкою. Релігія відбиває всі особливості ціннісної структури, враховує весь комплекс потреб і функціонально забезпечує його – від пропозиції зовнішніх еталонів, моральних норм, що мають суспільний характер, до врахування глибинних підсвідомих механізмів, структури “образу я” і інших.

Отже, релігія покликана забезпечувати цілісність людського буття, функціонування його духовної організації уже з огляду на свою всеосяжну, універсальну ціннісну структуру. Зміст аксіологічної структури релігії є найповнішим і не має аналогів в інших формах суспільної свідомості, бо ні наука, ні мистецтво, ні ідеологія тощо не покликані забезпечувати цю повноту і цілісність – вони містять в собі лише окремі моменти (пізнавальну сферу, естетичні потреби тощо). Релігія ж виникла як насущні потреби людини в забезпеченні цілісності його взаємовідносин із навколишньою дійсністю, у прийнятті цього світу, і стала нести в собі зачатки ціннісної системи. Усе це забезпечило особливості її подальшого розвитку. Проходячи з історією людства всі етапи його становлення, релігія “вбирала” необхідні оцінні структури, своєю чергою, “віддавала” накопичену цілісність новим поколінням. Тому релігія обумовлена історично, регіонально, етнічно, культурно, але усе ж не зводиться до них, не пояснюється тільки такими чинниками, а навіть має порівняно автономну і універсальну структуру.

Релігійні цінності мають складну структуру і зв’язані із потребо-мотиваційною сферою особистості, виконуваними функціями в житті віруючого індивіда (і соціуму в цілому). Системоутворним чинником, тим, що з’єднує їх в одну систему, є трансцендентне.

Аксіологічна релігійна система містить у собі, по-перше, суспільний, індивідуальний аспекти релігійних цінностей. Суспільний аспект визначається їх роллю в історичному становленні людського суспільства, їх впливом на різноманітні сторони суспільного буття, виконуваними в соціумі функціями. Індивідуальний аспект будується на значущості релігійних складових для суб’єкта, на тому, які функції в психічній організації індивіда вони виконують, які потреби задовольняються за їх допомогою. Цінності релігії санкціонують індивідуальну поведінку людини, впливають на світогляд людини.

По-друге, релігійні цінності мають пізнавальний аспект (як спробу представити цілісну картину світу, засоби пізнання дійсності); етичний аспект (як систему правил і норм належного, моральних принципів; естетичний аспект (як те, що має глибокий емоційний вплив на духовний світ людини засобами мистецтва).

По-третє, релігія дає віруючим людям систему цінностей (її можна назвати “внутрішньою”). Із трьома групами (це – ідея Бога, цінності-мети, цінності-засоби), і реальні цінності життя, але які мають у релігії своє трактування.

Отже, релігія давала і дає людині певний світогляд, загальний підхід до життя, через призму яких віруючий дивиться і оцінює дійсність. Релігія формувалася як певна система ідей, що мають на меті визначити місце людини у світі, зміст її буття. Ці ідеї націлені на вирішення реальних проблем, які глибоко стосуються інтересів людей, і охоплюють різноманітні сфери буття. У цьому і полягає сутність релігії як ціннісної системи.

1. Дюркгейм Э. *Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии // Социология религии: классические подходы.* – М.: Прогресс, 1994. – С. 35 – 69.
2. Парсонс Т. *Современный взгляд на дюркгеймову теорию религии // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии.* – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 170 – 190.